

ОЦІННІ ПОНЯТТЯ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ

У структурі процесу доказування по кримінальних справах оцінку доказів вирізняють в як самостійний елемент. Цьому питанню в процесуальній науці традиційно присвячена підвищена увага. Доволі часто даний етап називають найважливішою проблемою кримінального судочинства [Див.: 7, с. 145], найвагомим елементом процесу доказування [Див.: 8, с. 142; 10, с. 5], "душею кримінально-процесуального доказування" [Див.: 1, с. 102].

Низку правил оцінки доказів у кримінально-процесуальному законодавстві закріплено через оцінні категорії (зокрема, поняття належності, достатності й достовірності доказів). Тому, як справедливо відмічає С.С. Безруков, у перебігу кримінального судочинства правозастосовувачу доводиться поряд з оцінкою доказів установлювати також зміст оцінних понять з урахуванням конкретної ситуації [2, с. 45].

Значну увагу оцінці доказів у кримінальному процесі в своїх роботах приділяли Р.С. Белкін [3], Ю.М. Грошевий, Г.С. Мосесян [11], М.С. Строгович, М.Л. Якуб. Оцінні поняття у правовому регулюванні свого часу розглядали С.С. Безруков [2], В.О. Жерьобкін, О.В. Капліна, Т.В. Кашаніна, М.І. Панов та інші науковці.

У чому ж полягає суть оцінки доказів? Незважаючи на актуальність і, здавалося б, розробленість проблеми, багато питань, що її стосуються, залишається дискусійними. КПК України, закріпивши деякі нормативні вимоги до оцінки доказів, не надав їй визначення, що породило багатоманіття підходів до розуміння цього інституту доказового права.

На думку П.Ф. Пашкевича, оцінити докази – це з'ясувати наскільки точно встановлений кожен з них, у якому взаємозв'язку зі справою та іншими доказами він перебуває, який саме факт, що має значення для справи, він доводить чи спростовує і що означають у сукупності всі зібрані по справі докази [12, с. 59]. Коментуючи такий підхід, Є.Г. Коваленко підкреслює, що це трактування охоплює практично всі елементи поняття "оцінка доказів", однак у ньому немає такої важливої риси, як допустимість доказів, оскільки кожен з них повинен бути оцінений з точки зору його допустимості, належності й достовірності [7, с. 146]. Особливу увагу питанню оцінки доказів у кримінальному процесі приділив Г.С. Мосесян. З його погляду, доказування розпочинається з чуттєвого сприйняття, яке отримує свій подальший розвиток у різноманітних формах мислення. Оцінка доказів має місце на другій стадії процесу доказування, де вона включає в себе оцінку як джерел доказів, так і всіх доказів в сукупності й кожного з них окремо. Перша стадія (чуттєве сприйняття) дає об'єктивні підстави для виникнення й розвитку другої, в результаті чого встановлюється об'єктивна істина по даній справі. Оцінити джерело доказів – значить перш за все окреслити його допустимість і доброякісність. Під допустимістю джерел доказів науковець пропонує розуміти використання в практичній діяльності органів слідства й суду лише ті з них, що вказані в законі. Доброякісним вважається джерело доказів, яке в змозі об'єктивно правильно відтворити факти, важливі для справи. Процеси оцінки джерел і самих доказів взаємопереплетаются, тому можна стверджувати, що це єдиний процес. Оцінка доказів не вичерпується їх установленням. Фактичні дані, отримані з відповідного джерела, повинні оцінюватися з точки зору їх належності до справи, достовірності й тієї ролі, яку вони можуть відігравати в правильному вирішенні справи. Оцінити докази під кутом належності їх до справи – це показати їх зв'язок з предметом доказування, їх здатність знайти вагомі обставини для правильного вирішення справи. З'ясувати достовірність доказів – визнати їх відповідаючими об'єктивній дійсності. Визначити важливість доказу для даної справи можливо лише за умови виявлення, що саме здатен він установити в цій справі [10, с. 5, 6].

Існують досить різні позиції вчених-процесуалістів з приводу того, на предмет чого оцінюються докази, тобто які саме їх властивості необхідно оцінити. Як вважає Ц.М. Каз, обов'язково треба оцінювати достовірність доказів [6, с. 47], Л.Т. Ульянова підкреслює необхідність оцінки їх достовірності і значення [13, с. 65], В.Д. Арсенєв указує на потребу оцінювати їх силу і значення [1, с. 130], П.А. Лупинська пропонує давати їм оцінку з позиції допустимості, достовірності, належності і значення [9, с. 36]. Про оцінку допустимості й доброякісності джерел доказів і належності, достовірності й значимості самих доказів говорить Г.С. Мосесян [10, с. 6]. Р.С. Белкін вважає, що оцінка доказів – це логічний процес виявлення допустимості й належності доказів, наявності й характеру зв'язків між ними, виявлення значення і шляхів використання доказів для встановлення істини [3, с. 67]. З.З. Зінатуллін доводить, що до змісту оцінки доказів повинні входити всі їх ціннісні властивості, що впливають на досягнення істини по справі [5, с. 108].

Точки зору правників щодо розуміння цінності (значимості) доказів характеризуються не меншим різноманіттям. Наприклад, з погляду Г.С. Мосесяна, з'ясування вагомості доказу полягає у визначенні того, що ж він доказує по даній справі, чи є він обставиною, яка відіграє певну роль для її вирішення [11, с. 47-а]. Як вважає Р.С. Белкін, установити важливість доказу або їх сукупності – означає вирішити роль цього доказу або їх сукупності у доведенні істини, зрозуміти його якість і цінність у системі доказів [3, с. 81]. Досить доречно буде згадати і висловлювання М.С. Строговича про те, що під цінністю доказів, як правило, розуміють не які-небудь зовнішні формальні ознаки, заздалегідь окреслені незалежно від суті справи. Мається на увазі їх значення в умовах даної конкретної справи, в тому складному сплетінні суспільних відносин, з яких складаються обставини останньої [Цит. за: 3, с. 81]. Подібний підхід знайшов своє відбиття в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України, відповідно до якого жоден доказ для суду, прокурора, слідчого й особи, яка провадить дізнання, не має зарані встановленої сили.

Як видно з вищенаведеного, науковці-процесуалісти поряд з поняттям "якість доказів" говорять і про їх цінність. Виникає запитання: ці категорії є тотожними чи ні? Як зазначає С.С. Безруков, при оцінці кожного окремого доказу передбачається з'ясування його належності, допустимості й достовірності. Указані властивості доказів можуть бути названі критеріями їх якості або цінності [2, с. 52]. Проте більш правильним видається не ототожнювати ці поняття, а розглядати їх у процесі оцінки доказів окремо. При цьому слід визнавати якісними ті з них, які характеризуються такими ознаками, як належність, допустимість, достовірність і достатність, а під цінністю доказу розуміти, яку роль він відіграє в системі всіх інших по конкретній кримінальній справі. Як справедливо відмічає Р.С. Белкін, не всі елементи доказової системи рівноцінні за своїм значенням: одні прямо або опосередковано виявляють найважливіші обставини розслідуваної події, інші – менш вагомі, деякі служать засобом висвітлення моментів, які хоча й стосуються справи, але не є суттєвими для неї [3, с. 83].

Поняття якості доказів є обумовлюючим для поняття їх цінності, оскільки той із них, який не відповідає вимогам якості, не може бути й цінним (значимим), бо не повинен враховуватися при прийнятті рішення по кримінальній справі. Отже, при

оцінці доказів необхідно встановлювати як їх якість так і цінність. Як уже говорилося, якість з'ясується шляхом оцінки доказів щодо належності, допустимості, достовірності й достатності. І якщо категорію "допустимості доказів" можна визнати формально визначеною (виходячи з розуміння порушення вимог закону при отриманні доказів), то поняття належність, достовірність і достатність слід називати оцінними, оскільки їх зміст встановлюється в кожному конкретному випадку. Законодавча регламентація процесу оцінки доказів (виявлення їх якісного складника) відбувається через оцінні категорії, тому що оцінку доказів не можна розглядати як підведення кожного конкретного доказу (або їх сукупності) під загальне правило, що передбачає властивості достовірності й доброякісності доказу, оскільки його виробити неможливо. Спроба сформулювати подібне правило є цілком безнадійною [Див.: 11, с. 26]. У статтях КПК України, присвячених загальним питанням процесу доказування, названі поняття не містяться, проте вони є в спеціальних його статтях, що стосуються оцінки доказів (належність і допустимість – ст. 253 КПК України (далі – скрізь посилання на цей Кодекс); достовірність – ст. 374; достатність – статті 154¹; 165²; 418); ці поняття на високому рівні розроблені також у науковій правовій літературі. Більш раціональним видається підхід російського законодавця, який зосередив усі ці поняття в статті, що встановлює правила оцінки доказів і зазначив, що кожен доказ має бути оцінений з точки зору належності, допустимості, достовірності, а всі зібрані докази у своїй сукупності – щодо достатності для прийняття рішення по кримінальній справі (ст. 88 КПК РФ).

Отже, при оцінці доказів (з'ясування їх якості й цінності) маємо 2 взаємопов'язані процеси оцінки. По-перше, відбувається процедура, що має місце при оперуванні оцінними поняттями (у даному випадку категоріями "належність", "достовірність" і "достатність") і передбачає дослідження явища, виокремлення в ньому конкретних рис, які дають можливість поширити чинність норми з оцінним поняттям і на досліджуване явище (тобто співвідношення ознак, якими наділено конкретний доказ у справі, зі стандартами належності, достовірності й достатності, існуючими в суспільстві й свідомості правозастосовувача, в науці і практиці). По-друге, має місце оцінка в загальнозживаному, аксіологічному розумінні цього слова: визначення цінності кого-, чого-небудь [Див.: 4, с. 871] (в нашому випадку цінності доказу).

Розмірковуючи над питанням співвідношення процесу оцінки при оперуванні оцінними поняттями й оцінки доказів, вважаємо необхідним указати на те, що в першому випадку оцінка є більш вузькою категорією, ніж оцінка доказів, оскільки остання передбачає не лише оцінку як встановлення відповідності ознак досліджуваного явища, а й оцінку як визнання цінності, значимості предмета (явища). Іншими словами, в процесі доказування термін "оцінка" паралельно несе в собі 2 різних навантаження: встановлення відповідності певному стандарту і з'ясування цінності (значимості) предмета.

Оцінка доказів стосовно їх якості, тобто встановлення їх належності, допустимості, достовірності й достатності, регламентується за допомогою оцінних категорій. Тому можна вести мову про те, що в цій частині доказування відбувається в тих же логічних формах і має ту ж логічну структуру, що й застосування оцінних формулювань.

Предметом оцінки в доказовому праві є певні елементи реальності. Якщо ж при оперуванні оцінними поняттями йдеться про ситуації, стани, дії, їх результати і причини, поведінку, мотиви, предмети, речі тощо, то предметом оцінки в доказуванні виступають будь-які фактичні дані, але які отримані лише з передбаченого законом джерела. Отже, коло предметів, що знають оцінювання в доказовому праві, є дещо вужчим, аніж при застосуванні оцінних понять взагалі. Таке звуження пояснюється законодавчо закріпленою закритою системою джерел доказів, а також тим, що доказове право є лише інститутом права кримінально-процесуального, тобто лише частиною всієї сфери застосування оцінних понять.

Підставу оцінки і для оцінних понять, і для доказів належить розглядати з урахуванням усіх об'єктивних і суб'єктивних елементів цього явища. І якщо названий елемент при оперуванні оцінними категоріями знайшов своє відбиття лише на шпальтах наукових робіт (тобто був визначений як норми моралі, естетичні погляди, судова практика, суспільна думка, правосвідомість, кримінально-процесуальні норми, доказані по справі факти, а також ознаки того чи іншого оцінного поняття, сформульовані самим правозастосовувачем з урахуванням конкретної ситуації), то підставу оцінки доказів закріплено в чинному кримінально-процесуальному законодавстві як внутрішнє переконання суб'єкта, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності. Але в обох випадках розглядуваний складник містить у собі 2 сторони – об'єктивну і суб'єктивну.

Стандарти при оцінці доказів (як і стосовно оцінних понять) є рухомими, розпливчастими, приблизними, оскільки з об'єктивних причин неможливо сформулювати загальні правила, які визначали б, якими конкретними ознаками має бути наділено доказ для визнання його якісним і значимим у справі. Закріплення таких критеріїв задалегідь означало б повернення до системи формальних доказів. Запобігти цьому дає можливість використання законодавцем при регламентації процесу доказування у кримінальній справі саме оцінних понять.

Список літератури: 1. Арсенев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М.: Госюриздат, 1964. – 177 с. 2. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Омск, 2001. – 220 с. 3. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. – М.: Наука, 1966. – 295 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с. 5. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное доказывание. – Ижевск: Изд-во Удмурт. гос. ун-та, 1993. – 178 с. 6. Каз Ц.М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1968. – 68 с. 7. Коваленко Є.Г., Малайренко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с. 8. Кримінальний процес України / За ред. Ю.М. Грошевого, В.М. Хотенця. – Х.: Право – 2000. – 495 с. 9. Лупинская П.А. Доказывание в советском уголовном процессе. – М.: ВЮЗИ, 1966. – 102 с. 10. Мосесян Г.С. Оценка доказательств в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 1965. – 17 с. 11. Мосесян Г.С. Оценка доказательств в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 1965. – 250 с. 12. Пашкевич П.Ф. Объективная истина в уголовном судопроизводстве. – М.: Госюриздат, 1961. – 171 с. 13. Ульянова Т.А. Оценка доказательств судом первой инстанции. – М.: Госюриздат, 1959. – 168 с.

Надійшла до редакції 15.10.2007 р.